

Η φύση αποτελεί ένα από τα πιο ενδιαφέροντα ανθρώπινα τεχνήματα. Στα τελευταία χρόνια η έννοια μιας επιστροφής στο φυσικό στοιχείο λαμβάνει εκ νέου όλο και πιο ισχυρή σημασία, φαίνεται σαν να ελέγχει τον εαυτό της και προσφέρεται ως αυτονόητη αξία. Μια ιστορία της φύσης, που θα κατέγραφε αλλαγές της κατανόησης του φυσικού στοιχείου από τον άνθρωπο, θα μπορούσε να δείξει την κενότητα αυτής της βεβαιότητας. Τέτοια ιστορία δεν έχει ακόμη γραφτεί. Σταματά όμως κανείς σε σταθμούς που αποκρυσταλλώνουν οπτικές για το φυσικό στοιχείο. Ο άνθρωπος μισεί, φοβάται, περιφρονεί, λατρεύει κάτι που ονομάζει φύση, κι ωστόσο ακόμη δεν γνωρίζει, ούτε θα γνωρίσει ποτέ, τι ακριβώς εννοεί με την λέξη.

Το 1935 κυκλοφορεί στην Αθήνα το περιοδικό *Τρίτο Μάτι* που αφιερώνει το δεύτερο διπλό τεύχος του στη φύση και στο τοπίο. Μέσα στο τεύχος βρίσκουμε επιλεγμένες μεταφράσεις κειμένων και πρωτότυπα κείμενα γραμμένα στα ελληνικά. Οι μεταφράσεις είναι -παραδείγματος χάριν- από κείμενα του Ράσκιν, που γράφει για την ανάπτυξη ενός απλού φύλλου και για κάποια ερμηνεία της. Σε άλλο μεταφρασμένο κείμενο, του Ελ Φόρ, υποστηρίζεται ότι το τοπίο και το κλίμα διαμορφώνουν τις αρχιτεκτονικές μορφές και επίσης ότι μεταξύ των εξωτερικών θεαμάτων του κόσμου (φύσης) και των εσωτερικών αναπαραστάσεων του πνεύματος (τέχνης) μια στενή συνάφεια τείνει να πραγματοποιηθεί. Μαζί με αυτά συναντάμε κείμενα του Χατζηκυριάκου - Γκίκα, του Καζαντζάκη, του Περικλή Γιαννόπουλου και του Δημήτρη Πικιώνη.

Όπως σημειώνει ο Δημήτρης Φιλιππίδης "απ' τις αρχές του αιώνα ήταν διάχυτα στην Ευρώπη [αλλά και στην Αμερική: ας θυμηθούμε την περίπτωση Κέλλογκς] διάφορα ρεύματα συγγενικά που υποστήριζαν την επιστροφή στην φυσικότητα και στην απλότητα, την υγιεινή ζωή και τον αθλητισμό. Ορισμένα απ' αυτά ιδιοποίησε ο φασισμός για ευνόητους λόγους και έτσι βρέθηκαν [στην Ελλάδα] να συμφωνούν [...] τρεις [...] "Έλληνες" : ο Μεταξάς με τον Ελύτη και τον Ρίτσο, (όπως αναφέρει και ο Μαριο Βίττι), καθένας τους συνδεδεμένος με διαφορετικό τρόπο προς τα ξένα ρεύματα.

"Σ' αυτό το συνοθύλευμα φυσιολατρίας, ελληνοκεντρισμού και κολακείας προς την εξουσία", συνεχίζει ο Φιλιππίδης σχολιάζοντας την περίπτωση του Ίωνος Δραγούμη, "αναγνωρίζουμε όλα τα χαρακτηριστικά της επίσημης ιδεολογίας στη μεταξική περίοδο".

Η προστασία της φύσης δεν είναι βέβαια υποχρεωτική ιδεολογική σταθερά. Ακόμη περισσότερο: η προστασία της φύσης χρειάζεται να καταστεί ιδιαίτερη λογική συνάρτηση για να μπορέσει να γίνει αντιληπτή ως πρόταση και να υποστηριχθεί. Στις λεπτομέρειες που ορίζουν αυτή την εκάστοτε συνάρτηση της φύσης, τον λογικό ορισμό της, κρίνεται κάθε φορά η σημασία που αποδίδεται στην προστασία, στην κίνηση δηλαδή που οδηγεί "πίσω" στην φύση, που υποστηρίζει την επιστροφή στην φυσική "κατάσταση" ή την διατήρησή της. Η φύση καθορίζει συχνά ένα συνεχές, που - μόνο του - ευσταθεί χωρίς να χρειάζεται ανθρώπινη υποστήριξη. Ωστόσο ποτέ η φύση δεν ήταν κάτι φυσικό. Αντίθετα η έννοια της φύσης είναι έννοια τεχνημένη με ιδιαίτερο τρόπο σε κάθε χρήση της.

Στο ιδιαίτερο περιβάλλον της Νέας Ελλάδας (που περιγράφει ο Βίττι και ο Φιλιππίδης) ο

Περικλής Γιαννόπουλος καταθέτει την ιδέα κάποιας ήδη εθνικής φύσεως, της Ελληνικής φύσεως. Πέραν της εθνικιστικής διάστασης που έχει η άποψη του Γιαννόπουλου βρίσκω κάτι ενδιαφέρον εδώ: κάτι που συναντάμε και στον Πικιώνη και συγκεκριμένα το γεγονός μιας αποκόλλησης του φυσικού στοιχείου από μια ουδέταιρη -δήθεν- ματιά. Η ουδέταιρη ματιά, που αποφεύγουν ο Γιαννόπουλος και ο Πικιώνης με λιγότερο ή περισσότερο επιτυχημένο τρόπο, χρησιμοποιεί το φυσικό στοιχείο ως σταθερή, βέβαιη και ουδέταιρη αναφορά. Κανένας ανθρώπινος πολιτισμός δεν μοιάζει να περιέχεται σε αυτή την ουδέταιρη συνάρτηση της φύσης που οδηγεί μέχρι την σύγχρονη, οικολογική, ενοχική συγκρότηση του φυσικού στοιχείου. Η ουδέταιρη φύση εκλαμβάνεται τότε ως κάτι ανεξάρτητο από τον άνθρωπο. Ας σκεφτούμε ξανά: η φύση μπορεί να ορίζει τον άνθρωπο, να είναι ανεξάρτητη από αυτόν ή να ορίζεται από αυτόν. Διαβάζουμε στον Γιαννόπουλο:

"Κάθε Γη πλάττει τον άνθρωπον κατ' εικόνα και ομοίωσιν αυτής. Θέλει τον άνθρωπον, όπως το χόρτον της και το ζώον της, εκδηλωτήν της. Απ' της προϊστορικής ημών εμφανίσεως, αυτήν εξωτερικεύομεν δι' όλων ημών των κινήσεων, αυτήν απεικονίζομεν δι' όλων ημών των εκδηλώσεων, είτε συναισθητών είτε ασυναισθητών. Πρώτη λοιπόν κίνησις προς ζήτησιν της Ελληνικής Αισθητικής είναι η κίνησις προς την Γην".

"Πρώτον βήμα προς αίσθησιν, νόησιν της Γης, εκ της οποίας θα απορρεύσει σαφής η Αισθητική", έγραφε ο Γιαννόπουλος, είνε ο ενατενισμός αυτής, χιλιάδας χιλιάδων ωρών. ... την Φύσιν έχοντες οδηγόν, ως θεότητα λατρεύοντες αυτήν, πιστεύοντες εις αυτήν ... εκφράζομεν ... την ... ευγένεια

του είδους ημών”.

Η εθνικιστικές σκέψεις του Γιαννόπουλου βασίζονται σε κάποια υπερβολή της σημασίας του σκηνικού επί του οποίου παράγεται ο πολιτισμός: η φύση καθορίζει τον άνθρωπο, τον καθιστά δικό της: η σταθερή φυσική σκηνή εξομοιώνει τους ηθοποιούς που εναλλάσσονται μπροστά της. Το επιχείρημα μπορούσε ίσως να διατυπωθεί ως εξής: ως νέοι Έλληνες βρισκόμαστε στον ίδιο τόπο, με τα ίδια φυσικά χαρακτηριστικά, άρα καθοριζόμαστε από την σκηνή με τον ίδιο τρόπο που οι αρχαίοι Έλληνες καθορίστηκαν από την ίδια φυσική σκηνή. Η φυσική σκηνή αρκεί για να καταστήσει τους νέους Έλληνες άξιους διαδόχους των Αρχαίων. Το κακό επιχείρημα του Γιαννόπουλου είχε ολέθρια αποτελέσματα στους αναγνώστες του. Η έννοια της αληθινής αρχιτεκτονικής στον Άρη Κωνσταντινίδη εμπνέεται και από αυτό. Η σελίδα του Κωνσταντινίδη, όπου δημοσιεύεται μαζί ένα αρχαίο μέγαρο και μια νεοελληνική παράγκα, κατασκευάστηκε από το ίδιο επιχείρημα. Ο Κωνσταντινίδης χτίζει για μια “μεταιωρολογική” φύση του καιρού αλλά ταυτόχρονα πιστεύει στην *αλήθεια* του καιρού. Ο καιρός καθορίζει, κατά κάποιον τρόπο για εκείνον, την εκάστοτε αληθινή αρχιτεκτονική.

Επιστρέφω όμως στο ίδιο τεύχος του περιοδικού *Τρίτο Μάτι* και επιλέγω τώρα μια φράση του Ντ' Ορς από ένα δημοσιευμένο απόσπασμα. Γράφει: “Η σχέση του τοπίου με αέρα και γη: τα αποφασιστικά στοιχεία ενός τοπίου είναι κείνα που η κουλτούρα και το πνεύμα δεν μεταλλάζουν , ... δηλαδή ο αέρας και το φως”.

Μπορούμε να δούμε την πιθανή συνέχεια αυτής της φράσης σε δύο διαφορετικές

ερμηνευτικές κατευθύνσεις. Η πρώτη είναι αυτή που θα υπέγραφε ίσως και ο

Γιαννόπουλος: τα αποφασιστικά στοιχεία του τοπίου επικαθορίζουν αποφασιστικά τον πολιτισμό. Από εδώ λοιπόν θα πήγαζαν μερικά είδη εθνικισμών και κάθε σύνδεση της γής με την πατρίδα (Heimat): η σταθερή σκηνή καθορίζει την ταυτότητα. Εδώ θα βρούμε και πηγές για την κατανόηση της αρχιτεκτονικής θεωρίας του Κωνσταντινίδη. Η αληθινή αρχιτεκτονική του ανταποκρίνεται στον αέρα και στο φως.

Η δεύτερη ερμηνευτική τροπή του αποσπάσματος ζητά από τον πολιτισμό να παρέλθει κάτω από τα στοιχεία που μένουν αμετάβλητα, σαν να είναι ο πολιτισμός κάτι ασήμαντο μπρος σε αυτά ίσως ακόμη και άσχετος από αυτά.

Ο Πικιώνης δεν φαίνεται να ενδιαφέρεται για καμία από τις δύο εκδοχές του κειμένου αυτού. Περιγράφει μια φύση που συγκαταλέγει στα φυόμενα στοιχεία της θραύσματα και ερείπια. Η αρχαιολογική εκσκαφή ισοδυναμεί, στον τρόπο που βλέπει την φύση ο Πικιώνης, με κάποιου είδους ανάφυση. Τα θαμμένα αποσπάσματα γίνονται υποχρεωτικές γεννήσεις. Σε αυτήν την ιδέα δεν υπάρχει τίποτε χαρούμενο και τίποτε κανονικό. Μου αρέσει να βλέπω εδώ την γη δηλητηριασμένη από την κατάρα τερατογενέσεων.

Ίσως μπορούμε να πούμε ότι, σε πρώτο χρόνο, ο Δημήτρης Πικιώνης δείχνει να ακολουθεί την προτροπή του Γιαννόπουλου για κάποια ενατένιση της γης: και για τον Πικιώνη η γη συνδέεται με την ιστορία. Κάποια κυκλικότητα οργανώνει όμως τελικά την φύση ως συνάρτηση του ανθρώπου που ζει σε αυτήν και καλείται να την ενατενίσει. Ο Πικιώνης στοιχειώνει την φύση με το παρελθόν του πολιτισμού της. Η φύση στον Πικιώνη δεν είναι η σταθερή σκηνή που γεννά ή εξομοιώνει όσα διαδραματίζονται επάνω της. Η

φύση είναι πλατφόρμα δηλητηριασμένη από το παρελθόν. Η γη, το τοπίο, η φύση δεν σχηματίζουν ποτέ μία απλή συνθήκη. Είναι ποτισμένα από θραύσματα, τόσον ώστε να μην ξεχωρίζουν από αυτά. Τα θραυσματα είναι σχήματα του τοπίου. Η φύση γίνεται κάποιος τεχνημένος μηχανισμός όρασης. Τα φυσικά στοιχεία οργανώνονται εξ αρχής ως τεχνητά. Ο Ράσκιν συνδέει την φυσική ιστορία με τεχνητές κατασκευές: ένα μάτι που ενατενίζει βλέπει τα βράχια ως τυπωμένα βιβλία. Η όραση προτρέχει, βλέποντας κατασκευάσματα ήδη εκεί, σε ό,τι νομίζουμε συνήθως απλά “φυσικό”.

“... οι τραπεζιόσχημοι επίπεδοι όγκοι θυμίζουν τη διάταξη των φύλλων του βιβλίου”.

Κάθε μια από τις βουνίσιες σελίδες παρουσιάζει την ιστορία των παλαιών εποχών

“μολονότι με χαρακτήρες συγκεχυμένους [...] καθώς ακριβώς οι σελίδες των παλιών ξέθωρων χειρογράφων”, (μτφρ. Παπατζώνη).

Ο Πικιώνης αναγνωρίζει στην γη υφιστάμενες ανθρώπινες γραφές και απομεινάρια που παρήχθησαν επί τόπου: η φύση διηγείται την ιστορία που εκτυλίχθηκε εκεί, είναι τεχνητή όπως ο τόπος. Οι μεταφορικοί του συσχετισμοί παραπέμπουν σε σκέψεις που βλέπουν τα πετρώματα και την γη ως εαν ήταν ήδη μορφοποιημένη στις ιστορικές της παραγωγές. Η φύση του Πικιώνη είναι σχηματισμένη σαν μαγική εικόνα που βλέπει μέσα στο ανεπεξέργαστο το ήδη σχηματισμένο, το αρχιτεκτονημένο, το τεχνητό. Η συνάρτηση της φύσης στον Πικιώνη είναι με ιδιαίτερο τρόπο αρχαιολογική. Βλέπει ήδη μέσα στο φυσικό στοιχείο το ανθρώπινο, διαμορφωμένο, με την μορφή κάποιου πέτρινου φυτού που βλασταίνει από το χώμα. Η φύση φτιάχνεται με απόσπασματα κτισμάτων που φυτρώνουν σαν φαντάσματα από το παρελθόν της.

Η "Συναισθηματική τοπογραφία", που δημοσιεύεται στο ίδιο τεύχος του ίδιου περιοδικού αρχίζει με την αναφώνηση στον ασβαστόλιθο για να καταλήξει στην τελευταία του σελίδα στον δωρικό κίονα και στο κυμάτιο. Η υλική συγκρότηση του τοπίου παρουσιάζεται ήδη χαρακτηρισμένη από τα τεχνήματα, από εκείνα τα αρχιτεκτονικά μέλη που χρησιμοποίησαν την ύλη του τοπίου ως απλή πρώτη ύλη.

Παραθέτω:

" Οδοιπορώντας πάνω στο έδαφος τούτο, Βασίλειο του ασβεστόλιθου και της αργίλλου, είδα το πέτρωμα να μεταμορφώνεται σε επιστύλιο και η κόκκινη άργιλλος να βάφει τους τοίχους του φανταστικού σηκού" .

Η σειρά σχεδίων του με τίτλο *Αττικά* παρουσιάζει επίσης αυτήν την σκηνοθεσία του

Πικιώνη: μέσα από την γη παρουσιάζεται η εμφάνιση αγαλμάτων και κίωνων εν είδει στοιχείων που αποκαλύπτονται μισοθαμένα ή ίσως φύονται ακόμη μισά.

Η φύση για τον Πικιώνη είναι ιστορικά καταρτισμένη. Τα πετρώματα περιέχουν σε ατελή μορφή αγάλματα και κίονες, κατά τρόπον ώστε να ισοδυναμεί υποχρεωτικά η ενατένιση με κάποιο είδος μέθης. Η κληρονομιά της γης είναι παραμόρφωση της όρασης. Σε αυτές τις ιδέες, περισσότερο από κάθε τι άλλο, σημασία έχει ότι η φύση δεν προσφέρεται ως κάτι κενό, ουδέταιρο. Η φύση δεν είναι αυτονόητη συνάρτηση αλλά παρουσιάζεται ως ιδιότυπο τέχνασμα. Ο κίνδυνος να γίνει τέτοια φύση όχημα για την δημιουργία επιχειρημάτων που θα διακιολογούν κάθε τεχνητό ως φυσικό, είναι πάντοτε παρών. Ωστόσο η ισχυροποίηση μιας ματιάς που εκλαμβάνει την φύση ως υποτιθέμενο ουδέταιρο γενικό αγαθό, θεοποιούμενη για παράδειγμα από τις σημερινές απερίσκεπτες,

οικολογικές θεωρήσεις είναι για μένα, σήμερα, περισσότερο απειλητική.

Ο πολιτισμός δεν είναι ποτέ ξένος από εκείνο προς το οποίο αποβλέπει. Η φύση

κατασκευάζεται ξανά και ξανά με τις διαφορετικές ενατενίσεις της. Παραδείγματος

χάριν: η φύση που κοιτάζουμε σήμερα, νομίζοντας ότι είναι επί τω έργω η καταστροφή

της, δείχνει έναν τρόπο της παρουσίας του ανθρώπου στον πλανήτη. Η φύση δείχνει τον

άνθρωπο ένοχο για την διαχείριση όσων τον υπερβαίνουν. Μια άλλου είδους ενοχή,

διαφορετικής τάξεως ασφαλώς, κατασκευάστηκε στην Ελλάδα του μεσοπολέμου με την

ενατένιση της ελληνικής φύσης: μιας αδύνατης κατασκευής ενός χαμένου και την ίδια

στιγμή ποθητού -όπως το μέλλον- παρελθόντος.